

Paweł Olszewski

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Filia w Piotrkowie Trybunalskim
ORCID Nr 0000-0002-7476-6274

Polacy na Kaukazie Południowym w latach I wojny światowej i po jej zakończeniu (1914–1921)

Słowa kluczowe

Kaukaz Południowy, Polonia południowokaukaska do 1914 r., rozwój gospodarczy Kaukazu Południowego do 1914 r., front rosyjsko-turecki w latach 1914–1918, I wojna światowa, konflikty zbrojne na Kaukazie Południowym w latach 1918–1921, repatriacja, Gruzja, Armenia, Azerbejdżan

Streszczenie

Zasadniczym tematem artykułu jest przedstawienie sytuacji ludności polskiej na Kaukazie Południowym w latach 1914–1921. Była ona ściśle związana ze scharakteryzowanymi również w artykule przeobrażeniami sytuacji militarno-politycznej na Zakaukaziu w latach I wojny światowej oraz po jej zakończeniu, gdy istniały tam niepodległe państwa: Gruzja, Armenia i Azerbejdżan. W pierwszej części omówiono położenie Polaków na Kaukazie Południowym do 1914 r., podkreślając ich znaczenie dla rozwoju gospodarczego tego regionu. Scharakteryzowano także organizacje religijne, charytatywne i polityczne zakaukaskiej Polonii utworzone do wybuchu I wojny światowej, które odgrywały dużą rolę w zachowaniu polskiej tożsamości narodowej. W zasadniczej części pracy przedstawiono działalność polskich organizacji na Kaukazie Południowym w latach 1914–1918 oraz repatriację Polaków z tego regionu do ojczyzny po zakończeniu wojny. Omówiono również próbę nawiązania relacji politycznych między rządem II RP i władzami Gruzji oraz Azerbejdżanu w 1920 r. W konkluzji stwierdzono, że przyjazne kontakty między rządami państw południowokaukaskich i władzami polskimi ułatwiły repatriację Polaków z tych krajów w latach 1919–1920.

Zasadniczym tematem artykułu jest przedstawienie sytuacji ludności polskiej na Kaukazie Południowym (Zakaukaziu) w okresie I wojny światowej oraz po jej zakończeniu, gdy istniały na tym obszarze trzy niepodległe Demokratyczne Republiki: Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu. Problematyka ta jest stosunkowo mało znana i dlatego jest godna przypomnienia.

Lata 1914–1921 w historii Polonii południowokaukaskiej stanowiły schyłkowy okres w dziejach ponadstuletniej obecności ludności polskiej na Kaukazie Południowym, dlatego zasadne wydaje się przedstawienie obecności Polaków w tym regionie przed 1914 rokiem. Do końca lat 70. XIX wieku ich pobyt na Kaukazie miał przede wszystkim przymusowy charakter i związany był z dużą liczbą poborowych z zaboru rosyjskiego, którzy służyli w oddziałach armii rosyjskiej na tym terenie. Te formacje wojskowe były wykorzystywane przez Imperium carów do podboju Kaukazu, który znalazł się w granicach Rosji w wyniku jej zwycięskich wojen Rosji z Persją i Turcją, a także do tłumienia powstań antycarskich organizowanych przez północnokaukaskich górali¹. Pewną część żołnierzy oddziałów armii carskiej na Kaukazie stanowili polscy zesłańcy, którzy w wyniku klęsk kolejnych powstań antycarskich w XIX wieku byli wysyłani do przymusowej, wieloletniej służby wojskowej w kaukaskich garnizonach armii rosyjskiej².

Zakończenie podboju Kaukazu przez Rosję carską w latach 70. XIX wieku sprawiło, że zmienił się także charakter pobytu Polaków w tym regionie. Odkrycie nowych, obfitych zasobów ropy naftowej w Azerbejdżanie w latach 70. i 80. XIX wieku, a także bogatych pokładów rudy manganu w Gruzji w latach 90. XIX wieku, spowodowało, że Kaukaz Południowy stał się ważnym zapleczem surowcowym Rosji i region ten, szczególnie Baku, zaczął bardzo szybko rozwijać się

---

¹ T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878–1923*, Warszawa 1980, s. 46–48; S. Ciesielski, *Rosja–Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, Wrocław 2003, s. 52–79; P. Olszewski, *Rządy Rosji carskiej na Kaukazie do 1914 roku*, „Studia Słowiaoznawcze”, t. 8, Piotrków Trybunalski 2009, s. 274–279, 281–282.

² B. Baranowski, K. Baranowski, *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985, s. 50–51; W. Caban, *Służba rekrutów polskich z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001, s. 158–161; G. Piwnicki, *Polacy wojskowi i zesłańcy w armii carskiej na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*, Toruń 2001, s. 88–91, 192.

gospodarczo³. Gwałtowny rozwój przemysłowy, zwłaszcza Azerbejdżanu i Gruzji, sprawił, że zaczęły tu napływać rzesze wykwalifikowanych robotników, kadry inżynierskiej i administracyjnej z innych części Imperium Romanowych, wśród których znajdowała się także pewna grupa Polaków⁴.

Według danych pierwszego spisu powszechnego przeprowadzonego w Rosji w 1897 roku na Kaukazie Południowym w tym okresie przebywało 14 903 Polaków, przy czym 59,6% tej grupy stanowili wojskowi. Najwięcej Polaków znajdowało się w Gruzji – 8220 osób, z czego połowa tej populacji zamieszkiwała w Tyflisie (Tbilisi). Natomiast w Armenii przebywało 4 628 osób polskiego pochodzenia, z kolei w Azerbejdżanie 2055⁵.

Ożywienie gospodarcze Zakaukazia spowodował szybki rozwój urbanistyczny miasta Baku, które zwiększyło swoją populację z 14 tys. mieszkańców w 1863 roku do 214 tys. w 1903 roku⁶. Drugim najważniejszym miastem regionu był Tyflis, liczący w 1897 roku 160 tys. mieszkańców, który stanowił centrum administracyjne całego

---

³ National Archives, Washington DC (College Park MD) (NA W), General Records of the Department of State. Record Group 59 (RG 59), Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Russia and Soviet Union, 1910–1929 M316 (M316), Roll 137, dok. 861.6363/4: From Embassy London to Secretary of State nr 9789 Annex: Memorandum D. Gambashidze, The Caucasian Petroleum Industry And Its Importance for Eastern Europe and Asia (Memorandum D. Gambashidze), 28.08.1918 London, k. 8–10; National Republic of Georgia, *Hearings before the Committee on Foreign Affairs House of Representatives*, Washington 1926, s. 68, 145–148; W. Materski, *Georgia Rediviva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Warszawa 1994, s. 13–18.

⁴ B. Baranowski, K. Baranowski, *Polaków...* op. cit., s. 138–140; A. Chodubski, *Aktywność kulturalna Polaków w Azerbejdżanie w XIX i na początku XX wieku*, Gdańsk 1986, s. 103–108; T. Świętochowski, *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*, Warszawa 1998, s. 31–32.

⁵ B. Baranowski, K. Baranowski, *Polaków...*, op. cit., s. 163–164; M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 1987, s. 29–31.

⁶ A.L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule*, Stanford 1992, s. 29–33; T. Świętochowski, *Azerbejdżan i Rosja...*, op. cit., s. 31; A. Chodubski, *Górniki. Geolog. Witold Zglenicki (1850–1905) „Polski Nobel”*, Płock 2002, s. 60–62.

Kaukazu⁷. Obydwa miasta przyciągały polskich inżynierów, lekarzy, nauczycieli, pracowników administracji i wykwalifikowanych robotników przemysłowych. Duża część Polaków, spośród tych którzy przyjeżdżali na Kaukaz Południowy u schyłku XIX wieku planowała osiedlić się tutaj na stałe i założyć rodziny.

Pomimo że Polacy stanowili na Kaukazie Południowym relatywnie niewielką grupę narodowościową w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców tego regionu, to jednak z uwagi na wysokie kwalifikacje zawodowe przyczynili się w znacznym stopniu do rozwoju Zakaukazia na przełomie XIX i XX wieku. Przykładem tego może być wkład Polaków w rozwój przemysłu naftowego na Półwyspie Apszerońskim w okolicach Baku. Szybki wzrost wydobywania ropy naftowej spowodował, że stała się ona najważniejszym zakaukaskim eksportowym surowcem mineralnym⁸. W rozwoju przemysłu naftowego Baku uczestniczyło ponad 100 polskich inżynierów i techników. Wśród nich najważniejszą rolę odegrał inżynier geolog Witold Zglenicki, który odkrył nowe złoża ropy naftowej⁹. Z kolei do rozwoju architektonicznego Baku przyczynili się polscy architekci. Najbardziej znani to: Józef Gosławski, Kazimierz Skórewicz oraz Józef Płoszko, którzy w latach 1892–1912 kolejno pełnili funkcję architekta miejskiego Baku. Na podstawie ich planów w mieście wybudowano wiele budynków użyteczności publicznej oraz zrealizowano projekty reprezentacyjnych ulic na czele z bulwarem nadmorskim. Polscy architekci pracowali także w Tyflisie¹⁰.

---

⁷ R.G. Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington and Indianapolis 1994, s. 152–153.

⁸ NA W, RG 59, M316, Roll 137, dok. 861.6363/4: Memorandum D. Gambashidze, k. 19–20; P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918–1921*, Piotrków Trybunalski 2001, s. 11–12.

⁹ L. Piątkowski, *Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna Polaków na Zakaukaziu w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Polacy w kulturze i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku*, pod red. M. Zakrzewskiej-Dubasowej, Lublin 1990, s. 33; A. Chodubski, *Specyfika wychodźstwa polskiego na Kaukaz w XIX i XX w.*, [w:] *Migracje. Historia–kultura*, pod red. J.E. Zamojskiego, Warszawa 2002, s. 208; idem, *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2003, s. 182–184; idem, *Górnicy...*, op. cit., s. 71–96; B. Baranowski, K. Baranowski, *Polaków...*, op. cit., s. 140–142.

¹⁰ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987, s. 206;

Rozwój gospodarczy Zakaukazia u schyłku XIX wieku był związany także z budową linii kolejowych w tym regionie. Dużą rolę w ich konstruowaniu odegrał m.in. inżynier Stanisław Kierbedź. Polacy stanowili również znaczną, około pięćsetosobową grupę pracowników kolei południowokaukaskich na początku XX wieku, obsadzając często kierownicze stanowiska w administracji kolejowej¹¹.

Polacy tworzyli także ważną grupę pracowników służby zdrowia na Zakaukaziu. W 1897 roku w samej Gruzji przebywało 108 lekarzy i pracowników służby sanitarnej polskiego pochodzenia. Stanowili również znaczną grupę wśród pracowników oświaty na Kaukazie Południowym, liczącą ponad 100 osób w samej Gruzji i w Azerbejdżanie¹².

Wzrost liczby ludności polskiego pochodzenia na Kaukazie Południowym u schyłku XIX wieku spowodował, że społeczności polskie, przede wszystkim w dużych miastach regionu, zaczęły tworzyć organizacje skupiające zakaukaską Polonię. Początkowo działały one przy polskich parafiach rzymskokatolickich, gdyż wyznanie było jednym z najważniejszych wyznaczników odróżniających Polaków od innych narodowości Kaukazu Południowego.

Pierwsza polska parafia rzymskokatolicka pod wezwaniem św. św. Piotra i Pawła powstała w Tyflisie w 1877 roku, kiedy ukończono także budowę należącego do niej kościoła. Proboszczem został ksiądz Maksymilian Orłowski¹³. Jej powstanie przyczyniło się do ożywienia aktywności kulturalnej tyfliskich Polaków. Świadczyło o tym powołanie w 1894 roku przy parafii Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności pod kierownictwem kolejnego proboszcza księdza Józefa Baranowskiego. Głównym celem stowarzyszenia była działalność charytatywna. Od 1901 roku przy Towarzystwie działała szkoła

---

L. Piątkowski, op. cit., s. 67; A. Chodubski, *Polacy...*, op. cit., s. 202–205.

¹¹ Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław 1970, s. 107, A. Chodubski, *Specyfika...*, op. cit., s. 209–210; A. Furier, *Polacy w Gruzji*, Warszawa 2009, s. 294–299.

¹² A. Chodubski, *Działalność...*, op. cit., s. 75, G. Piwnicki, op. cit., s. 189 i 199; L. Piątkowski, op. cit., s. 42–44.

¹³ T.T. Chmielecki, *Gruziński katolicyzm w XIX i na początku XX wieku w świetle archiwów watykańskich*, Toruń 1998, s. 243; A. Furier, *Z historii katolickiego kościoła św. Piotra i Pawła w Tbilisi*, „Przegląd Wschodni” 1993, t. 2, z.1 (5), s. 192–194; idem, *Polacy...*, op. cit., s. 245 i 257.

elementarna dla polskich dzieci, natomiast w 1903 roku powołano publiczną bibliotekę oraz czytelnię¹⁴.

Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności miało duży wpływ na polską społeczność w Tyflisie. Sprzyjało temu prowadzenie działalności kulturalnej. Organizowano koncerty i spektakle teatralne, w trakcie których wystawiano m.in. komedie Aleksandra Fredry i Michała Bałuckiego. Cieszyły się one dużą popularnością wśród tyfliskich Polaków¹⁵.

Także polska społeczność w Baku posiadała własną parafię rzymskokatolicką od 1882 roku, jednak własny kościół rzymskokatolicki pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny zbudowano w Baku dopiero w 1912 roku. Również w tym mieście w 1903 roku powołano przy polskiej parafii Katolickie Towarzystwo Dobroczynności, którego prezesem został bakijski milioner polskiego pochodzenia Stefan Rylski. Organizacja skupiała środowisko polonijne w Baku oraz koncentrowała swoją uwagę na działalności charytatywnej. Ponadto Katolickie Towarzystwo Dobroczynności w Baku prowadziło polską szkołę i bibliotekę¹⁶.

Revolucja 1905–1907 w Rosji przyczyniła się do zasadniczych zmian wewnętrznych na Kaukazie Południowym, a także do wzrostu aktywności społeczności polskich w tym regionie. Najważniejszym przejawem rewolucji 1905–1907 na Zakaukaziu był konflikt ormiańsko-azerbejdżański, spowodowany spadkiem cen produktów naftowych oraz obniżeniem zarobków najslabiej wykwalifikowanych pracowników przemysłu naftowego¹⁷. Ponieważ wśród nich blisko 70% stanowili Azerbejdżanie, natomiast Ormianie tworzyli znaczną grupę właścicieli przedsiębiorstw naftowych, dlatego narastający konflikt

---

¹⁴ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 64–70; A. Furier, *Z historii katolickiego...*, op. cit., s. 196–197.

¹⁵ M. Mądzik, *Polskie organizacje społeczno-kulturalne, polityczne i wojskowe na Zakaukaziu na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Polacy w kulturze i życiu społecznym...*, op. cit., s. 75.

¹⁶ *Ibidem*, s. 79–80; A. Furier, *Z historii katolickiej parafii w Baku w drugiej połowie XIX w.*, „*Studia Polonijne*”, t. 29, Lublin 2008, s. 271, 277–278.

¹⁷ NA W, RG 59, M316, Roll 137, dok. 861.6363/4: Memorandum D. Gambashidze, k. 20; S.M. Schwarz, *The Russian Revolution of 1905. The Worker's movement and the formation of bolshevism and menshevism*, Chicago 1969, s. 129–131, 301–314.

między pracownikami i pracodawcami szybko zamienił się w konflikt azerbejdżańsko-ormiański. W konflikcie tym, oprócz względów ekonomicznych, dużą rolę odgrywały różnice narodowo-religijne między chrześcijańskimi Ormianami i muzułmańskimi Azerbejdżanami¹⁸.

Narastający antagonizm ormiańsko-azerbejdżański w Baku zamienił się w otwarte walki zbrojne Azerbejdżan przeciwko Ormianom, które rozpoczęły się w tym mieście 6 lutego 1905 roku i rozszerzyły się na teren Kaukazu Południowego. Walki te trwały do końca listopada 1905 roku i pochłonęły około 10 tys. ofiar wśród przedstawicieli obydwu narodów¹⁹. W ich trakcie, zarówno Ormianie, jak i Azerbejdżanie, tworzyli formacje zbrojne walczące przeciwko sobie. W wyniku walk zniszczono około 60% szybów naftowych i wiele innych urządzeń należących do ormiańskich przedsiębiorców. Wystąpienia zostały ostatecznie spacyfikowane przez władze carskie, nadal jednak utrzymywał się silny antagonizm ormiańsko-azerbejdżański²⁰.

Konflikty na Kaukazie Południowym w latach 1905–1907 doprowadziły do wzrostu aktywności politycznej lokalnej ludności. Konflikt azerbejdżańsko-ormiański spowodował powstanie pierwszej azerbejdżańskiej organizacji politycznej „Difai” („Obrona”) w Jelizawietpolu (Gandży) w 1905 roku. Jej celem było stworzenie formacji zbrojnych, które miały ochraniać azerbejdżańskie osiedla przed atakami oddziałów ormiańskich. Założyciele tej organizacji stworzyli w 1911 roku w Baku pierwszą partię „Musawat” („Równość”), która stała się w cza-

---

¹⁸ NA W, RG 59, M316, Roll 137, dok. 861.6363/4: Memorandum D. Gambashidze, k. 23; T. Swietochowski, *Russian Azerbaijan 1905–1920. The Shaping of National Identity in Muslim Community*, Cambridge 1985, s. 21–22; P. Olszewski, *Przeobrażenia polityczne na południowym Kaukazie w latach 1905–1907*, [w:] *Kompromis czy konfrontacja? Studia z dziejów parlamentaryzmu rosyjskiego na początku XX wieku*, pod red. D. Tarasiuka, K. Latawca, M. Korzeniowskiego, Lublin 2009, s. 137–138.

¹⁹ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris (MAEP), Correspondance Politique et Commerciale 1897–1918. Nouvelle Série, Sous-Série Russe, vol. 7, de Ambassadeur de France au Ministre des Affaires Étrangères nr 63, 13.06.1905 Petersburg, k. 157–174; NA W, RG 59, M316, Roll 137, dok. 861.6363/4: Memorandum D. Gambashidze, k. 22.

²⁰ T. Swietochowski, *Russian...*, op. cit., s. 38–46 ; A.L. Altstadt, op. cit., s. 40–41; P. Olszewski, *Przeobrażenia...*, op. cit., s. 138–139; W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000, s. 39.

sie I wojny światowej najważniejszym azerbejdżańskim ugrupowaniem politycznym²¹. Z kolei najważniejszą partią polityczną Ormian w wyniku rewolucji lat 1905–1907 stała się, powstała jeszcze w 1890 roku w Tyflisie, socjalistyczna Ormiańska Federacja Rewolucyjna (określana ormiańskim skrótem: „Dasznakcutiun”). Natomiast wśród Gruzinów rolę liderów politycznych zaczęli odgrywać członkowie mienszewickiego odłamu Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji²².

Rewolucja lat 1905–1907 spowodowała także aktywizację środowisk polskich w Rosji, które zaczęły tworzyć organizacje kulturalno-oświatowe o charakterze narodowym. Nosiły one nazwę: Stowarzyszenia „Dom Polski”²³. Na Kaukazie pierwsze Stowarzyszenie powstało w Tyflisie. Zaczęło ono swoją działalność 13 października 1907 roku. Pierwszym prezesem został Bronisław Milczarski. Celem Stowarzyszenia była przede wszystkim konsolidacja społeczności polskiej zamieszkującej w Tyflisie, dlatego już na początku swojej działalności organizacja stworzyła czytelnię i bibliotekę. Jedną z podstawowych form jej aktywności były przedstawienia teatru amatorskiego. W ich trakcie wystawiano przede wszystkim komedie polskich autorów: Aleksandra Fredry, Gabrieli Zapolskiej oraz Michała Bałuckiego. Urządzano także wieczory literackie i muzyczne związane z ważnymi rocznicami w historii polskiej kultury²⁴.

Pieniądze uzyskane ze sprzedaży biletów były przeznaczone na działalność Stowarzyszenia, przekazywano je także na fundusz szkolny Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności. Świadczyło to o bliskiej współpracy między obydwoma organizacjami. Pomimo że Stowarzyszenie liczyło w 1909 roku zaledwie 84 członków, jednak jego działalność cieszyła się zainteresowaniem Polaków mieszkających w Tyflisie. Wskazywała na to duża frekwencja na organizowanych przez nie uroczystościach²⁵.

---

²¹ T. Świętochowski, *Azerbejdżan i Rosja...*, op. cit., s. 55–56, 67–68.

²² R.G. Suny, *The Making...*, op. cit., s. 173–174; P. Olszewski, *Przeobrażenia...*, op. cit., s. 139–140.

²³ Z. Łukawski, op. cit., s. 146–153.

²⁴ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 71–80; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 342–343.

²⁵ M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 77, 85–87.

Także w Baku w 1909 roku powołano Stowarzyszenie „Dom Polski”, którego przewodniczącym do końca jego istnienia w 1920 roku był Jan Żukrowski. Zyskało ono duże poparcie miejscowej społeczności polskiej. Świadczyła o tym liczba jego członków, których na początku było około 700, natomiast w późniejszych latach około 500²⁶.

Stowarzyszenie „Dom Polski” w Baku postawiło przed sobą bardzo ambitne cele, do których zaliczono m.in. likwidację analfabetyzmu wśród bakijskich Polaków poprzez organizowanie kursów czytania i pisania dla dorosłych. Zaczęto także wspierać działalność czytelni i biblioteki stworzonej przez Katolickie Towarzystwo Dobroczynności w tym mieście. Stowarzyszenie organizowało przedstawienia teatru amatorskiego, które cieszyły się dużą popularnością wśród Polaków²⁷.

Wybuch I wojny światowej i przystąpienie Turcji do wojny po stronie Mocarstw Centralnych spowodowały zasadnicze zmiany sytuacji wewnętrznej, a następnie położenia międzynarodowego Kaukazu Południowego. Region stał się zapleczem frontu rosyjsko-tureckiego, na którym przewagę uzyskała armia rosyjska, zajmując do września 1916 roku znaczną część tureckiej Anatolii Wschodniej²⁸.

Jednocześnie, pomimo czterokrotnego wzrostu cen ropy naftowej od stycznia 1915 roku do lutego 1917 roku, z powodu rosnącego zapotrzebowania rosyjskiej gospodarki na ten surowiec, systematycznie pogarszało się położenie ekonomiczne ludności Zakaukazia, ponieważ szybki wzrost cen żywności nie był rekompensowany przez wzrost płac²⁹. Spowodowało to antyrządowe i antywojenne wystąpienia, które miały miejsce na Kaukazie Południowym w lipcu 1916 roku i destabilizowały sytuację w regionie. Ponownie doszło także do wzrostu antagonizmów ormiańsko-azerbejdżańskich z powodu prześladowań ludności ormiańskiej w Turcji w latach 1915–1916³⁰.

---

²⁶ A. Chodubski, *Aktywność...*, op. cit., s. 132–134.

²⁷ M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 92–93; A. Chodubski, *Aktywność...*, op. cit. s.135–136.

²⁸ MAE P, Série: Guerre 1914–1918 (Guerre), vol. 1027, de M. Paléologue au Ministère des Affaires Étrangères de la France nr 28, 05.01.1915 Petrograd; k. 13; P. Olszewski, *Polityka państw...*, op. cit., s. 17.

²⁹ NA W, RG 59, M316, Roll 137, dok. 861.6363/4: Memorandum D. Gambashidze, k. 10–11; A. Chodubski, *Górnik...*, op. cit., s. 140–141.

³⁰ MAE P, Guerre, Sous-Série: Turquie, vol. 887, de Ministre des Affaires Étran-

Część tureckich Ormian, która uniknęła represji, znalazła się na Zakaukaziu, pogłębiając wrogość Ormian wobec muzułmanów, w tym także wobec Azerbejdżan³¹.

Początek wojny spowodował zasadnicze zmiany w działalności polskich organizacji na Kaukazie Południowym. W uzgodnieniu z władzami rosyjskimi działacze Stowarzyszenia „Dom Polski” w Tyflisie powołali we wrześniu 1914 roku Polski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny, który działał przy Stowarzyszeniu. Jego zasadniczym celem było zbieranie pieniędzy na pomoc materialną dla organizacji wspierających ludność cywilną w dawnym Królestwie Polskim. Zebrane fundusze przekazywano Centralnemu Komitetowi Obywatelskiemu w Warszawie oraz Warszawskiemu Komitetowi Sanitarnemu. Pieniądze były zbierane w trakcie specjalnych koncertów i przedstawień. Ich uczestnicy chętnie wspierali organizację, której do końca 1914 roku udało się zebrać na ten cel prawie 7400 rubli³².

Na początku 1915 roku Centrala Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny (PTPOW) w Piotrogradzie uznała Polski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny w Tyflisie za swój oddział. Decyzja ta była istotna, ponieważ w ten sposób tyfliska organizacja mogła liczyć na pomoc finansową i administracyjną Centrali PTPOW, co miało również istotne znaczenie w kontaktach z lokalnymi władzami rosyjskimi³³.

---

gères de la France au Ambassadeur de la France à Londres nr 1309, 27.04.1915 Paris, k. 86; R.G. Suny, *Looking toward Ararat. Armenia in Modern History*, Bloomington and Indianapolis 1993, s. 106–115; D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2000, s. 72–77; Y. Ternon, *Ormianie. Historia zapomnianego ludobójstwa*, Kraków 2005, s. 210–214, 227–241; S. McMeekin, *Ekspres Berlin–Bagdad. Kajzer, islam i imperium osmańskie 1898–1918*, Kraków 2012, s. 233–246.

³¹ NA W, Records of the American Commission to Negotiate Peace. Record Group 256 (RG 256), General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918–1931 M820 (M820), Roll 223, dok. 184.01602/23, Tiflis Party Russian Field Mission, American Commission to Negotiate Peace, Report on Transcaucasia and Daghestan, 15.04.1919 Tiflis, k. 6; ibidem, dok. F.W.184.01602/23, Supplementary report on the situation in Armenia and the Mohammedan districts of Transcaucasia, 18.04.1919 Erivan–Tiflis, k. 91; R.G. Suny, *Looking...*, op. cit., s. 120.

³² M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 88, 90.

³³ M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk, *Tulaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej*, Lublin 2007, s. 78–81, 101; M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 93–96.

Część zebranych pieniędzy przeznaczono także dla Polaków – uchodźców z dawnego Królestwa Polskiego, których coraz większa liczba przybywała na Kaukaz Południowy, głównie do największych miast tego regionu. Rosnący napływ polskich uchodźców na Zakaukazie, szczególnie w 1915 roku, gdy tereny dawnego Królestwa Polskiego znalazły się pod okupacją Mocarstw Centralnych, sprawił, że organizacje polskie działające na Kaukazie Południowym musiały skupić się przede wszystkim na udzielaniu pomocy tym osobom. Według nie do końca sprecyzowanych danych, do Tyflisu przybyło do początku listopada 1915 roku około 740 polskich uchodźców³⁴. Większość z nich znajdowała się w trudnej sytuacji materialnej, dlatego należało zapewnić im mieszkania oraz udzielić pomocy finansowej umożliwiającej wyżywienie. Ponieważ zebrane wcześniej fundusze przez Polski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny zostały już wydane, rozpoczęto nową zbiórkę pieniędzy na pomoc dla uchodźców. Stworzono także dla nich schronisko, w którym przebywały 93 osoby. Kolejnym 63 uchodźcom wypłacano zapomogę na wynajęcie mieszkania. Zorganizowano także bezpłatną herbaciarnię i zaczęto wydawać talony na obiady dla 278 osób. Starano się również poprawić poziom higieny uchodźców, wydając im dwa razy w miesiącu bony na wizyty w łaźni, mydło oraz komplety czystej bielizny. Stworzono także Biuro Pośrednictwa Pracy, którego pracownicy pomagali w znalezieniu zatrudnienia³⁵.

Działania związane z opieką nad uchodźcami pochłaniały duże kwoty pieniędzy, których Komitet Pomocy Ofiarom Wojny w Tyflisie nie mógł samodzielnie zebrać, opierając się tylko na składkach członkowskich i dobrowolnych datkach miejscowej Polonii. Dlatego przedstawiciele Komitetu zwrócili się o pomoc finansową także do instytucji rosyjskich wspierających uchodźców, m.in. do Głównego Komitetu Kaukaskiego i do Centralnego Komitetu Miejskiego w Tyflisie. Organizacje te udzieliły uchodźcom dodatkowej pomocy finansowej. Ponadto uzyskano pewne środki od Rady Zjazdów Polskich Organizacji z Moskwy³⁶.

---

³⁴ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 90–91; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 349.

³⁵ M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 92, 97–98.

³⁶ A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 349.

Także społeczność polska w Baku powołała jesienią 1914 roku specjalny komitet, który zbierał pieniądze dla ofiar wojny w zaborze rosyjskim. Działał on przy Stowarzyszeniu „Dom Polski” w Baku. W 1915 roku Komitet przekształcił się w Polski Komitet Pomocy Uchodźcom, ponieważ także w Baku pojawili się uchodźcy z dawnego Królestwa Polskiego, którym należało udzielić pomocy. Do końca października 1915 roku w tym mieście znalazło się około 690 uchodźców – Polaków. Pomagano im przede wszystkim w znalezieniu stałej pracy, co okazywało się stosunkowo łatwe, szczególnie w przypadku osób z wykształceniem technicznym, ponieważ brakowało rąk do pracy, m.in. w przemyśle naftowym³⁷. Polski Komitet Pomocy Uchodźcom został w 1915 roku uznany za oddział PTPOW w Baku. Oprócz Tyflisu i Baku 9 oddziałów PTPOW działało także w innych miastach Kaukazu Północnego i Południowego, w których istniały polskie społeczności³⁸.

Rewolucja lutowa w Rosji w 1917 roku przyczyniła się do zmiany sytuacji na Kaukazie Południowym. Rząd Tymczasowy 22 marca 1917 roku powołał Komitet Specjalny do Spraw Zakaukazia (tzw. „Ozakom”) pod przewodnictwem Wasilija Charłamowa, który miał zarządzać Kaukazem Południowym w imieniu nowych władz Rosji. Jednak rzeczywistą władzę na Kaukazie Południowym przejęły Rady Delegatów Robotniczych oraz Dumy Miejskie³⁹. W połowie czerwca 1917 roku stworzono tzw. Centrum Krajowe, skupiające przedstawicieli Rad Delegatów z Kaukazu Południowego. Stało się ono centralnym organem władzy w regionie i przejęło władzę od mało aktywnego Ozakomu. Dominujący w Centrum Krajowym gruzińscy mienszewicy, ormiańscy dasznacy oraz azerbejdzańscy musawatycy uznawali władzę zwierzchnią Rządu Tymczasowego i byli zwolennikami prze-

---

³⁷ M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk, op. cit., s. 101; M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 99–100.

³⁸ M. Mądzik, *Oddziały Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny na Kaukazie w latach I wojny światowej*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1996, t. 5, s. 33–37; M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk, op. cit., s. 101–102.

³⁹ З. Аваловъ, *Независимость Грузии въ международной политикѣ 1918–1921*, New York 1982, s. 7–8; F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917–1921)*, New York 1951, s. 34; A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, s. 86; W. Materski, *Gruzja...*, op. cit., s. 61–62.

kształcenia Rosji w republikę demokratyczną, w której narody Kaukazu Południowego uzyskałyby szeroką autonomię narodową⁴⁰.

Ożywienie życia politycznego w Rosji i na Kaukazie Południowym po rewolucji lutowej przyczyniło się także do wzrostu aktywności politycznej wśród polskiej społeczności w tym regionie. Najaktywniejszą działalność polityczną podjęli Polacy w Gruzji. W marcu 1917 roku w Tyflisie reprezentanci: Stowarzyszenia „Dom Polski”, Rzymskokatolickiego Towarzystwa Dobroczynności oraz Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny powołali Radę Polskich Organizacji (RPO)⁴¹. Także na innych obszarach Kaukazu Północnego oraz Południowego zaczęły powstawać organizacje i komitety reprezentujące zarówno lokalne społeczności polskie, jak i Polaków służących w kaukaskich garnizonach armii rosyjskiej.

W dniach 2–8 września 1917 roku w Tyflisie miał miejsce zjazd przedstawicieli polskich organizacji działających na Kaukazie, którego celem było stworzenie wspólnej reprezentacji polskich organizacji w tym regionie i skoordynowanie ich działalności politycznej. Planowano, że wezmą w nim udział przedstawiciele polskich organizacji z całego Kaukazu. Jednak narastający brak stabilizacji w regionie oraz trudności transportowe sprawiły, że ostatecznie wzięło w nim udział 46 delegatów reprezentujących organizacje polskie działające głównie w Gruzji oraz w tureckiej Anatolii Wschodniej okupowanej przez armię rosyjską⁴².

W trakcie zjazdu powołano Polską Radę Okręgową (PRO), w której przewagę uzyskali działacze z Tyflisu. PRO stworzyła Komitet Wykonawczy, na czele którego stanął Tadeusz Krzyżanowski – prezes zarządu Stowarzyszenia „Dom Polski” w Tyflisie. Głównym celem PRO miało być zintegrowanie środowisk polskich na Kaukazie oraz reprezentowanie interesów politycznych Polaków w tym regionie wobec władz demokratycznej Rosji. Działacze PRO byli zwolennikami stworzenia niepodległej Polski oraz dążyli do uznania przez rosyjski

---

⁴⁰ P. Olszewski, *Rok 1917 na Kaukazie Południowym – uwarunkowania międzynarodowe i sytuacja wewnętrzna*, [w:] *1917. Przełomowy rok Wielkiej Wojny?*, red. nauk. J. Snopko i G. Zackiewicz, Białystok 2019, s. 81.

⁴¹ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 126–127.

⁴² A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 358–359.

Rząd Tymczasowy Polaków przebywających na Kaukazie za obywateli obcego państwa⁴³.

W kilka dni po zakończeniu zjazdu powołano także Polską Centralę Wojskową (PCW), która reprezentowała interesy Polaków – wojskowych, służących w oddziałach rosyjskich stacjonujących na Kaukazie. Była to znaczna grupa, biorąc pod uwagę szacunkowe dane wskazujące, że pod koniec 1917 roku w oddziałach rosyjskich na Kaukazie znajdowało się około 450 oficerów i urzędników wojskowych oraz prawie 17 tys. żołnierzy polskiego pochodzenia⁴⁴.

Zjazd polskich organizacji w Tyflisie miał miejsce w okresie, gdy doszło do destabilizacji sytuacji na Kaukazie Południowym. Jednym z jej powodów były narastające pod wpływem agitacji bolszewików nastroje antywojenne wśród żołnierzy armii rosyjskiej na froncie rosyjsko-tureckim oraz w kaukaskich garnizonach⁴⁵. Sytuacja uległa pogorszeniu po rewolucji październikowej. Lokalne władze Zakaukazia, z wyjątkiem Rady Delegatów Baku, nie uznały zwierzchnictwa rządu bolszewickiego Włodzimierza Lenina i opowiadały się za obalonym Rządem Tymczasowym. Aby ustabilizować sytuację wewnętrzną w regionie 27 listopada 1917 roku powołano Komisariat Zakaukaski, który przejął władzę nad Kaukazem Południowym z wyjątkiem Baku. W Komisariacie przewagę uzyskali gruzińscy mienszewicy, ormiańscy dasznacy oraz azerbejdżańscy musawatycy. Powołano także lokalną gruzińską Radę Narodową w Tyflisie, ormiańską Radę Narodową w Erywanii oraz azerbejdżańską Radę Narodową w Gandży⁴⁶. Jednocześnie Ormianie, Gruzini i Azerbejdżanie zaczęli tworzyć narodowe oddziały zbrojne, aby utrzymać porządek na Kaukazie Południowym⁴⁷.

---

⁴³ M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 110–111.

⁴⁴ Idem, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 135, 143; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 359.

⁴⁵ P. Olszewski, *Rok 1917 na Kaukazie...*, op. cit., s. 85.

⁴⁶ A.L. Altstadt, op. cit., s. 82–83; P. Olszewski, *Rok 1917 na Kaukazie...*, op. cit., s. 90.

⁴⁷ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Nantes (MAE N), Petrograd, vol. 54, télégramme de S. Pichon à J. Noulens nr 2366, 16.12.1917 Paris; Ministère de la Defense, Service Historique de l'Armée de Terre, Château de Vincennes

Rewolucja październikowa przyczyniła się także do zmiany położenia Polaków na Zakaukaziu. Polska Rada Okręgowa uznała Komisariat Zakaukaski za władzę zwierzchnią w tym regionie. Poza tym w trakcie spotkania PRO 11 listopada 1917 roku podjęto decyzję o stworzeniu polskiej formacji zbrojnej – dywizji wojsk polskich, która miała składać się z żołnierzy polskich przebywających na Kaukazie Południowym. Decyzję tę ułatwiło stanowisko dowódcy wojsk rosyjskich na Kaukazie gen. Nikołaja Judenicza, który nie uznał władzy bolszewików i już 8 listopada 1917 roku wyraził zgodę na formowanie oddziałów narodowych spośród żołnierzy armii rosyjskiej stacjonujących na Kaukazie⁴⁸. W końcu listopada 1917 roku Polska Centrala Wojskowa uzyskała także zgodę Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego na organizowanie polskich jednostek wojskowych na Kaukazie⁴⁹.

Ponieważ do projektu tworzenia polskiej dywizji należało jeszcze uzyskać formalne poparcie działaczy Związków Wojskowych Polaków istniejących w tym regionie, dlatego Polska Centrala Wojskowa zorganizowała w dniach 25–30 grudnia 1917 roku w Tyflisie walny zjazd przedstawicieli tych organizacji. Uczestnicy zjazdu postanowili stworzyć w regionie polskie oddziały wojskowe w sile dywizji, do których mieli być rekrutowani żołnierze Polacy. Następnie formacja miała zostać włączona do polskich korpusów tworzonych na Ukrainie lub Białorusi i powrócić wraz z nimi do kraju⁵⁰. Formowanie poddziałów dywizji mieli przeprowadzić wysłannicy Polskiej Centrali Wojskowej. Decyzję o stworzeniu tej formacji ułatwił fakt, że jeszcze przed tym spotkaniem Komisariat Zakaukaski 22 grudnia 1917 roku wyraził oficjalną zgodę na jej tworzenie. Ponadto zgodę wyraził także 29 grudnia 1917 roku dowódca wojsk rosyjskich na Kaukazie⁵¹.

(AA), Série: 16N (16N), vol. 3184 nr 26 5bis, télégramme de gen. Lavergne Chef Mission Militaire Française en Russie à Premier nr 270, 29.03.1918 Moscou, k. 6; R. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley and Los Angeles 1967, s. 113–115; A. Ter Minassian, *La Républiques d'Arménie 1918–1920*, Bruxelles 1989, s. 49–51.

⁴⁸ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 135, 140.

⁴⁹ Ibidem, s. 141–142.

⁵⁰ M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 126.

⁵¹ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 142–143.

Postanowiono, że miejscami formowania polskiej dywizji będą Tyflis i Baku, a Batumi miało stać się ich centrum. Stąd drogą morską planowano przetransportować oddziały polskie do jednego z portów na północnym wybrzeżu Morza Czarnego⁵². Komplikująca się sytuacja geopolityczna Kaukazu Południowego spowodowała, że zrezygnowano z planów stworzenia polskiej dywizji, natomiast w styczniu 1918 roku zaczęto tworzyć Samodzielną Kaukaską Brygadę Wojsk Polskich w Tyflisie pod dowództwem płk. Aleksandra Mrozińskiego⁵³.

Pogarszająca się sytuacja militarna na froncie rosyjsko-tureckim i zbliżanie się oddziałów tureckich do Batumi sprawiło, że zrezygnowano z planów koncentracji pododdziałów brygady w tym porcie. Brygada w Tyflisie liczyła 75 oficerów oraz około 600 szeregowców. W jej skład wchodził również Legion Polski formowany w Piatigorsku na Kaukazie Północnym, który liczył 5 oficerów i 200 szeregowców⁵⁴.

Natomiast w Baku udało się zgromadzić 35 oficerów i 300 szeregowców, którzy mieli tworzyć 2. pułk brygady, jednak ostatecznie pułk ten został rozformowany, ponieważ bolszewicy, którzy umocnili swoją pozycję w Baku, zażądali, aby polski pułk podporządkował się ich władzy. Według ocen działaczy komunistycznych polska formacja zbrojna, znajdując się poza kontrolą bolszewickich władz Baku, mogła zagrozić dominacji komunistów w tym mieście. Ponieważ dowódca polskiego oddziału w Baku nie wyraził zgody na żądanie bolszewików, strona polska zdecydowała się rozwiązać oddział. Jego oficerowie i żołnierze mieli samodzielnie przedostać się do innych polskich formacji zbrojnych tworzących się na Kaukazie lub na Ukrainie, co udało się jedynie niektórym spośród nich⁵⁵.

Formowanie pododdziałów Samodzielnej Kaukaskiej Brygady Wojsk Polskich w okresie od grudnia 1917 roku do schyłku lutego 1918 roku miało miejsce w czasie, gdy na Kaukazie Południowym doszło do istotnych zmian sytuacji militarno-politycznej, które miały także wpływ na funkcjonowanie polskiej formacji. 17 grudnia 1917 roku za-

---

⁵² Ibidem, s. 147; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 36.

⁵³ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 144.

⁵⁴ Ibidem, s. 145, W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 36.

⁵⁵ H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie (1914–1920)*, Warszawa 1921, s. 414–415; M. Mądzik, *Polskie...*, op. cit., s. 128–130.

warto rozejm na froncie rosyjsko-tureckim, jednak 12 lutego 1918 roku armia turecka zerwała go i rozpoczęła ofensywę w kierunku Kaukazu Południowego. Nie były w stanie przeciwstawić się jej słabe narodowe oddziały ormiańskie i gruzińskie⁵⁶. Zła sytuacja militarno-polityczna Zakaukazia oraz narastający chaos wewnętrzny w regionie skłonił przywódców ludności gruzińskiej, ormiańskiej i azerbejdżańskiej do stworzenia u schyłku lutego 1918 roku nowego organu władzy: Sejmiku Zakaukaskiego⁵⁷.

Pod naciskiem tureckim doszło ostatecznie do oddzielenia się Kaukazu Południowego od Rosji i do stworzenia Zakaukaskiej Federacyjnej Republiki Demokratycznej, która istniała od 22 kwietnia do 26 maja 1918 roku⁵⁸. Sprzeczne interesy Gruzinów, Ormian i Azerbejdżan sprawiły, że Republika Zakaukaska została rozwiązana, natomiast w dniach 26–28 maja 1918 roku na Zakaukaziu powstały niepodległe państwa: Gruzja, Armenia i Azerbejdżan⁵⁹. Gruzja nawiązała bliskie relacje z Niemcami, natomiast Azerbejdżan z Turcją⁶⁰.

Należy także wspomnieć, że w raportach ekspertów wojskowych mocarstw zachodnich, oceniających sytuację militarną na Kaukazie Południowym wiosną 1918 roku wskazywano, że oddziały polskie stacjonujące w tym regionie były jedną z niewielu formacji, które mogły przeciwstawić się ofensywie tureckiej ze względu na dobre morale pol-

---

⁵⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918 Russia* (FRUS 1918 Russia), vol. 2, Washington 1932, s. 620; 3. Аваловъ, op. cit., s. 29–30; R. G. Hovannisian, *Armenia...*, op. cit., s. 122.

⁵⁷ Archiwum Akt Nowych, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, sygn. 24, k. 81; FRUS 1918 Russia, vol. 2, s. 618; J. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie historycznym*, Warszawa 1929, s. 140–141; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 38; A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 91–92.

⁵⁸ *Закавказській Сеймъ. Засъданіе двадцать второе. Тифлисъ, 9-го апрѣля 1918 года*, s. 4–56; R.G. Hovannisian, *Armenia...*, op. cit., s. 160–162; P. Olszewski, *Polityka państw...*, op. cit., s. 31–32.

⁵⁹ MAEP, Série: Europe 1918–1940, URSS (URSS), vol. 833, dossier Géorgie, Rapport de P. A. Chardigny, 26.05.1918, k. 436, W. Materski, *Gruzja...*, op. cit., s. 66–67; T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Warszawa 2006, s. 67–68.

⁶⁰ 3. Авалов, op. cit., s. 65–68; T. Swietochowski, *Russian...*, op. cit. s. 130–132; R.G. Suny, *The Making...*, op. cit., s. 191–192; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 44–56.

skich żołnierzy⁶¹. Zresztą o tym, że Samodzielna Kaukaska Brygada Wojsk Polskich w Tyflisie prezentowała znaczne walory bojowe mógł świadczyć fakt, że w porozumieniu z rządem Republiki Zakaukaskiej dowództwo brygady wystawiło posterunki przed siedzibą Sejmu Zakaukaskiego, Sztabem Armii Kaukaskiej oraz siedzibami banków znajdujących się w Tyflisie⁶².

Sytuacja Samodzielnej Kaukaskiej Brygady Wojsk Polskich w Gruzji skomplikowała się po ogłoszeniu niepodległości Gruzji i podpisaniu przez rząd tego państwa szeregu porozumień o współpracy politycznej, militarnej i gospodarczej z Rzeszą Niemiecką⁶³. Służyły one uzyskaniu przez Gruzję pomocy ze strony Niemiec przeciwko groźbie podporządkowania republiki Turcji. Władze niemieckie, których wojska wkroczyły do Gruzji, były przeciwne dalszemu funkcjonowaniu samodzielnej polskiej formacji zbrojnej na terenie tego państwa. Dlatego, prawdopodobnie z inicjatywy Niemiec, 26 lipca 1918 roku rząd Gruzji rozwiązał brygadę. Wydaje się, że decyzja ta została przychylnie przyjęta przez środowisko polskie, ponieważ obawiano się, aby polska formacja nie została uwikłana w walki wojsk gruzińskich z Turkami oraz narastające spory narodowościowe na Kaukazie Południowym⁶⁴.

W chwili likwidacji brygady liczyła ona zaledwie 138 oficerów oraz 269 żołnierzy. W wyniku porozumienia między rządem Gruzji i dowództwem brygady jej żołnierzom umożliwiono powrót do Polski. Otrzymali oni także specjalne wsparcie finansowe na opłacenie kosztów powrotu do kraju. Ponadto oficerom brygady wypłacono specjalną odprawę w wysokości czterech miesięcznych pensji⁶⁵.

---

⁶¹ AA, 16N, vol. 3184, nr 26 6bis, Rapport du col. Chardigny relativement à la situation du Caucase au 11 avril 1918, 11.04.1918, k. 1–2.

⁶² M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 148–149.

⁶³ *Политика Германии в Закавказье 1918 году. Сборник документов*, ред. Г. В. Пипия, Тбилиси 1971, s. 16, s. 34–35, s. 50; 3. Авалов, op. cit., s. 65–66; W. Materski, *Gruzja i Mocarstwa 1917–1921*, cz. 1, 1917–1918, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1987, t. 23, s. 98–99; A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 97.

⁶⁴ W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 66–67; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 362.

⁶⁵ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 149; idem, *Polskie...*, op. cit., s. 133.

W drugiej połowie 1918 roku coraz ważniejsza wydawała się kwestia powrotu ludności polskiej z Kaukazu Południowego do Polski. Był to wynik zmiany sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym, gdzie od końca maja 1918 roku istniały trzy niepodległe państwa. Ponadto pogarszająca się sytuacja ekonomiczna w regionie sprawiała, że Polacy zaczęli opuszczać te tereny i wyjeżdżać do Polski. Początki tego zjawiska można było zaobserwować już u schyłku 1917 roku⁶⁶. W połowie 1918 roku Polska Rada Okręgowa w Tyflisie zaczęła prowadzić działania ułatwiające Polakom wyjazd z Zakaukazia. Uzyskała zgodę władz niemieckich na podróż Polaków niemieckimi statkami płynącymi do portów czarnomorskich. Początkowo wyjazdy miały charakter nieorganizowany i prywatny. Wyjeżdżali przede wszystkim najzamożniejsi członkowie polskich społeczności na Kaukazie Południowym, których było stać na opłacenie wysokich kosztów podróży do kraju. Polska Rada Okręgowa w Tyflisie wystawiała wyjeżdżającym do Polski dokumenty potwierdzające polskie obywatelstwo⁶⁷.

Jesienią 1918 roku emigracja ludności polskiej z Kaukazu Południowego uległa nasileniu, ponadto nadal w tym regionie przebywała duża grupa Polaków, których interesy należało reprezentować wobec rządów republik południowokaukaskich. Dlatego Rada Regencyjna Królestwa Polskiego mianowała 1 października 1918 roku Wacława Ostrowskiego na stanowisko szefa Przedstawicielstwa Państwa Polskiego na Kaukazie z siedzibą w Tyflisie. Po jego nominacji Polska Rada Okręgowa w Tyflisie uległa rozwiązaniu. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę pozycję W. Ostrowskiego potwierdziło Ministerstwo Spraw Zagranicznych rządu polskiego⁶⁸.

Zakończenie I wojny światowej spowodowało istotne zmiany sytuacji na Kaukazie Południowym, które również wpływały na położenie ludności polskiej w tym regionie. Klęska militarna Niemiec i Turcji sprawiała, że wojska tych państw zostały wycofane z Kaukazu Połu-

---

⁶⁶ Idem, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 157; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 363.

⁶⁷ Ibidem, s. 363–365.

⁶⁸ M. Mądzik, *Z historii politycznych stosunków polsko-gruzińskich w latach 1918–1921*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t. 1, s. 17; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 101.

dniowego, natomiast na jego obszar od połowy listopada 1918 do stycznia 1919 roku wkroczyły wojska brytyjskie. Obecność tych oddziałów, które objęły nadzór przede wszystkim nad przedsiębiorstwami naftowymi, linią kolejową oraz ropociągiem łączącym Baku z Batumi, miała ułatwić wywóz zakaukaskich surowców mineralnych, głównie ropy naftowej, przez firmy brytyjskie⁶⁹. Ponadto kontrola Zakaukazia powinna umożliwić dostawy zaopatrzenia wojskowego przez zwycięskie mocarstwa dla rosyjskiej Armii Ochotniczej walczącej przeciwko bolszewikom na Kaukazie Północnym.

Zwycięskie mocarstwa Ententy nie uznały niepodległości republik południowokaukaskich, uważając ten region za część demokratycznej Rosji, która miała powstać po obaleniu rządu bolszewickiego W. Lenina⁷⁰. Rządu alianckie wspierały także rosyjskie ośrodki „białych” walczące przeciwko bolszewikom. Wśród nich coraz większą rolę wiosną 1919 roku zaczęła odgrywać, operująca na Kaukazie Północnym, Armia Ochotnicza. Jej dowódca gen. Anton Denikin również nie uznawał niepodległości republik zakaukaskich, uważając je za część Rosji. Rozszerzając swoją władzę nad Kaukazem Północnym „ochotnicy” zaczęli zagrażać niepodległości Gruzji i Azerbejdżanu⁷¹.

Jednocześnie pogarszała się sytuacja ekonomiczna republik zakaukaskich. W związku z toczącą się wojną domową w Rosji rządy republik nie były w stanie eksportować swoich surowców mineralnych na rynek rosyjski. Ponadto braki transportowe oraz niestabilna sytuacja wewnętrzna na Kaukazie Południowym utrudniały wywóz zakaukaskich

---

⁶⁹ MAE P, Série: Levant 1918–1940, Caucase–Kurdistan (Caucase–Kurdistan), vol. 3, de Gager à Paris, 14.01.1919 Baku, k.63; ibidem, URSS, vol.833, de Chardigny à Paris nr 112, 04.01.1919 Tiflis, k.120; *Documents on British Foreign Policy. 1919–1939. First Series (DBFP)*, vol. 3, London 1949, s. 482; А.Б. Кадищев, *Интервенция и гражданская война в Закавказье*, Москва 1960, s. 164; P. Olszewski, *Polityka państw...*, op. cit., s. 51–53, 59–60.

⁷⁰ MAE P, Caucase–Kurdistan, vol. 3, télégramme de Berne à Paris, nr 1243A–J, Annexe, 30.11.1918 Berne, k. 82–91; R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. I: The First Year, 1918–1919*, Berkeley 1971, s. 156–161; P. Olszewski, *Polityka państw...*, op. cit., s. 53–54.

⁷¹ G.A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in a South Russia 1917–1921. A Study in Politics and Diplomacy of the Russian Civil War*, Notre Dame 1966, s. 89; R.G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. I...*, op. cit., s. 365–373; T. Swietochowski, *Russian...*, s. 152–153; A.L. Altstadt, op. cit., s. 95–96.

surowców do Europy Zachodniej. Władze republik zakaukaskich próbowały zaradzić tej sytuacji wysyłając misje gospodarcze na Zachód, aby nawiązały kontakty handlowe z firmami zachodnioeuropejskimi, a także rozmawiały z przedstawicielami mocarstw Ententy na Zakaukaziu na temat nawiązania stosunków gospodarczych⁷². Jednak brak uznania dyplomatycznego republik zakaukaskich przez zwycięskie mocarstwa utrudniał te kontakty. Ponadto, w związku z trudnościami gospodarczymi we wszystkich trzech krajach południowokaukaskich, ich rządy wprowadziły monopol państwowy na wywóz różnego rodzaju surowców oraz przejęły kontrolę nad handlem wewnętrznym w republikach, co dodatkowo utrudniało rozwój wymiany handlowej z zagranicą⁷³. Poza tym rządy tych krajów prowadziły politykę o charakterze nacjonalistycznym i wspierały przede wszystkim interesy miejscowej, a nie napływowej ludności z innych części dawnego Imperium carów. Wszystkie te uwarunkowania sprawiały, że pogarszało się położenie społeczności polskiej na Kaukazie Południowym i w 1919 roku nasiliło się zjawisko powrotu Polaków z Kaukazu do niepodległej Polski.

Organizacja powrotu Polaków z Kaukazu była początkowo jednym z podstawowych zadań W. Ostrowskiego. Jednak sytuacja uległa zmianie w grudniu 1918 roku, kiedy powołano w Warszawie Państwowy Urząd do Spraw Powrotu Jeńców, Uchodźców i Robotników (tzw. JUR). Jego głównym celem był organizacja powrotu ludności polskiej do ojczyzny z zagranicy⁷⁴. Działania te wspierały także polskie konsulaty działające w Rosji. Na Kaukazie konsulaty znajdowały się w Noworosyjsku, Soczi, Gagrach i w Tyflisie. JUR powołał Misję Reemigracyjną w Batumi, poprzez którą wysyłano Polaków do portów rumuńskich⁷⁵. Sprawną akcją repatriacyjną ułatwiła przychylność rzą-

---

⁷² DBFP, vol. 3, s. 560–562, 595–596, 601; P. Olszewski, „*Notizario Commerciale*” – przyczynek do historii gruzińsko-włoskich kontaktów gospodarczych w latach 1919–1921, „*Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich*” 1997, t. 6, s. 40; idem, *Polityka państw...*, op. cit., s. 132–134.

⁷³ Idem, „*Notizario...*”, op. cit., s. 41–42; idem, *Polityka państw...*, op. cit., s. 135–136.

⁷⁴ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 155.

⁷⁵ Idem, *Działalność przedstawicielstwa Rzeczypospolitej Polskiej na Kaukazie w latach 1918–1920*, [w:] *Polacy w Gruzji*, pod red. E. Walewandera, Lublin 2002, s. 256; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 367.

dów, szczególnie Azerbejdżanu i Gruzji, utrzymujących dobre relacje z W. Ostrowskim.

Przychylnie nastawienie władz gruzińskich i azerbejdżańskich wobec wyjazdów Polaków z tych krajów wynikała także z faktu, że w trakcie obrad Konferencji Pokojowej w Paryżu w latach 1919–1920 delegacja polska przyjęła postawę progruzińską i proazerbejdżańską. Brak uznania niepodległości republik zakaukaskich przez mocarstwa Ententy sprawił, że reprezentacje tych państw nie zostały dopuszczone do oficjalnego udziału w paryskiej konferencji, pomimo że w jej trakcie omawiano także przyszłość polityczną Kaukazu Południowego⁷⁶.

Narastająca groźba podporządkowania Zakaukazia Armii Ochotniczej wiosną i latem 1919 roku sprawiała, że delegacje Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu w Paryżu kierowały liczne noty do uczestników Konferencji Pokojowej. Domagano się w nich uznania niepodległości republik zakaukaskich przez państwa Ententy oraz protestowano przeciwko groźbie podporządkowania Azerbejdżanu i Gruzji Armii Ochotniczej⁷⁷. Noty te były wspierane przez delegację polską, a nawet część z nich została podpisana przez polskich przedstawicieli na Konferencję Pokojową w Paryżu. Przykładem może być nota z dnia 7 lipca 1919 roku skierowana do uczestników paryskiej konferencji, w której protestowano przeciwko ofensywie Armii Ochotniczej w kierunku Kaukazu Południowego⁷⁸.

Przejęcie akcji repatriacji Polaków z Kaukazu do Polski przez misję JUR w Batumi spowodowało, że W. Ostrowski mógł skupić się

---

⁷⁶ MAE P, URSS, vol. 653, côte Géorgie 1919–1939, note de la Delegation de la République Géorgienne au Ministre des Affaires Étrangères de la France, nr 318, 24.05.1919 Paris, k. 222; 3. Авалов, op. cit., s. 176–183; P. Olszewski, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918–1923*, Piotrków Trybunalski 2015, s. 68–71.

⁷⁷ MAE P, URSS, vol. 832, côte Azerbaïdjan 1919, Note de la Delegation d’Azerbaïdjan... au Secrétariat Général de la Conférence de la Paix, 12.06.1919 Paris, k. 77; ibidem, côte Azerbaïdjan 1919^E, note de Tcheidze President de la Delegation Géorgienne au Président de la Conférence de la Paix, 24.07.1919 Paris, k. 82; R.G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. I...*, op. cit., s. 379–384; R.G. Suny, *The Making...*, op. cit., s. 202–203; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 125.

⁷⁸ Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Nanterre, France, Archives de la République Indépendante de la Géorgie (1918–1921), bob. 89, note à la Conférence de la Paix..., 02.07.1919 Paris, k. 1–3.

na działaniach służących nawiązaniu bliższych stosunków politycznych i gospodarczych między Polską i szczególnie Gruzją oraz Azerbejdżanem. W. Ostrowski był zwolennikiem tego rodzaju kontaktów⁷⁹. W grudniu 1919 roku spotkał się w Baku z azerbejdżańskim premierem Nassib Jusufbejli oraz ministrem spraw zagranicznych republiki Fathali Chan Choiskimi. W trakcie rozmowy politycy azerbejdżańscy wskazywali na duże zainteresowanie ich rządu nawiązaniem kontaktów z rządem polskim w związku ze wspólnym rosyjskim zagrożeniem obydwu państw. W tym celu rząd Azerbejdżanu zamierzał wysłać do Warszawy specjalną delegację. Także w grudniu 1919 roku W. Ostrowski rozmawiał z ministrem spraw zagranicznych Gruzji Eugenim Gegeczkorim, który stwierdził, że razem z delegacją Azerbejdżanu do Warszawy powinna udać się reprezentacja Gruzji⁸⁰.

Ostrowski wskazywał także na potrzebę wspierania kontaktów gospodarczych Polski z Kaukazem Południowym. Według jego ocen do Polski można byłoby sprowadzać zakaukaskie surowce mineralne oraz artykuły rolne. Natomiast republiki zakaukaskie mogły być rynkiem zbytu dla polskich produktów przemysłowych i narzędzi rolniczych. Aby umożliwić wymianę gospodarczą między Kaukazem Południowym a Polską proponował powołanie w Tyflisie przedstawicielstwa Banku Polskiego⁸¹.

Formalną przeszkodą w nawiązaniu bliższych relacji Polski z republikami zakaukaskimi był brak uznania niepodległości tych państw przez Polskę w 1919 roku, jednak sytuacja ta uległa zmianie, kiedy 7 lutego 1920 roku rząd polski uznał *de facto* rządy krajów południowokaukaskich⁸². Zmiana postawy władz polskich wynikała generalnie ze zmiany położenia geopolitycznego Zakaukazia. W październiku 1919 roku z tego regionu wycofały się wojska brytyjskie, pozostawiając jedynie niewielki garnizon w Batumi⁸³. Jednocześnie od listopada

---

⁷⁹ M. Mądzik, *Z historii...*, op. cit., s. 17–18; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 369–370.

⁸⁰ M. Mądzik, *Działalność przedstawicielstwa...*, op. cit., s. 257–258.

⁸¹ Idem, *Z historii...*, op. cit., s. 18–19; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 370.

⁸² M. Mądzik, *Działalność przedstawicielstwa...*, op. cit., s. 260; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 168.

⁸³ MAE N, Rome Quirinal Ambassade, Série A (Rome A), vol. 620, de Defrance à Paris nr 1663, 03.09.1919 Constantinople, k. 1; MAE P, URSS, vol. 640, note

1919 roku Armia Ochotnicza zaczęła ponosić klęski w walkach z Armią Czerwoną, która w styczniu 1920 roku rozpoczęła zajmowanie terenów Kaukazu Północnego. W tej sytuacji Armia Ochotnicza przestała zagrażać niepodległości Zakaukazia, natomiast coraz realniejsze wydawało się niebezpieczeństwo podporządkowania tego regionu Rosji Radzieckiej⁸⁴.

Aby temu przeciwdziałać, mocarstwa Ententy w styczniu 1920 roku uznały *de facto* niepodległość republik zakaukaskich oraz postanowiły udzielić im pomocy w formie dostaw sprzętu wojskowego, po to, by mogły one samodzielnie przeciwstawić się atakowi bolszewików⁸⁵. Zmiana zakaukaskiej polityki mocarstw Ententy umożliwiła także Polsce, zależnej od nich, uznanie państw południowokaukaskich.

Jednocześnie wśród polskich polityków i wojskowych pojawiły się projekty nawiązania bliższej współpracy z tymi państwami, aby wspólnie przeciwstawić się ekspansji Rosji bolszewickiej. Zwolennikiem tych działań był zwłaszcza Józef Piłsudski i jego najbliżsi współpracownicy. Aby doprowadzić do nawiązania bliższych stosunków politycznych przede wszystkim z Gruzją pod koniec stycznia 1920 roku polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych na polecenie J. Piłsudskiego rozpoczęło przygotowania do wysłania na Kaukaz Południowy Misji Specjalnej RP pod przewodnictwem Tytusa Fi-

---

de col. Chardigny au Ministre de la Guerre E.M.A 2^e Bureau, 30.11.1919 Paris, k. 223–227; NA W, RG 256 M820, Roll 223, dok. 184.01602/60: From B. B. Moore to mjr Tyler R.P.14, 11.09.1919 Erivan, k. 2; R.G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. II: From Versailles to London, 1919–1920*, Berkeley 1982, s. 131–134; P. Olszewski, *Polityka Stanów...*, op. cit., s. 121–122.

⁸⁴ DBFP, vol. 3, s. 657–658; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919 Russia*, Washington 1937, s. 777; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919*, Washington 1949, vol. 9, s. 796–797.

⁸⁵ MAE P, Série: Y Internationale 1918–1940 (Y), vol. 133, Conférence de la Paix, President de la Conférence de la Paix au Maréchal F. Foch, 11.01.1920 Paris, k. 54; MAE N, Londres Ambassade 1914–1920, Série: B (Londres B), télégramme de S. Pichon à Londres nr 298, de S. Pichon à Rome nr 141, 12.01.1920 Paris, k. 1–2; DBFP, vol. 3, s. 776–778; DBFP, vol. 13, London 1963, s. 435–437; R.G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. II...*, op. cit., s. 499–517; P. Olszewski, *Polityka Stanów...*, op. cit., s. 168–169.

lipowicza. Był on wiceministrem spraw zagranicznych w dawnym rządzie Jędrzeja Moraczewskiego i bliskim współpracownikiem J. Piłsudskiego⁸⁶. Wysłanie misji wynikało z faktu, że Rosja Radziecka zagrażała zarówno niepodległości Polski, jak i republik południowokaukaskich. Państwa te według władz polskich, a zwłaszcza J. Piłsudskiego, wydały się naturalnymi sojusznikami przeciwko wspólnemu wrogowi, jakim była Rosja Radziecka, której wojska odnosiły zwycięstwa w rosyjskiej wojnie domowej.

Misja T. Filipowicza poprzez Rumunię, Bułgarię i Sztambuł 30 marca 1920 roku dotarła do Tyflisu. Jej przyjazd do stolicy Gruzji zakończył działalność W. Ostrowskiego⁸⁷. W trakcie pobytu misji w Tyflisie uzgodniono nawiązanie pełnych stosunków dyplomatycznych między Polską a Gruzją oraz ustalono zasady współpracy wojskowej. W Tyflisie T. Filipowicz nawiązał także kontakty z azerbejdzańskim ministrem spraw zagranicznych Fathali Chan Choiskim. Zaprosił on szefa polskiej delegacji do Baku, aby doprowadzić do zawarcia sojuszu między Polską i Azerbejdżanem, podobnego do tego wynegocjowanego przez delegację polską z rządem Gruzji. 24 kwietnia 1920 roku misja T. Filipowicza wyjechała do Baku, gdzie 27 kwietnia 1920 roku została aresztowana przez oddziały Armii Czerwonej, które zajęły Azerbejdżan⁸⁸.

Sowietyzacja Azerbejdżanu 27 kwietnia 1920 roku pogorszyła położenie międzynarodowe Gruzji i Armenii, którym także groziło podporządkowanie władzy Rosji bolszewickiej⁸⁹. Stało się to bardzo prawdopodobne, gdy komunistyczny rząd Azerbejdżanu, zależny od rządu bolszewickiego w Moskwie rozpoczął walki zbrojne z zakaukaskimi sąsiadami. Znaczny opór armii gruzińskiej przeciwko Armii Czerwonej, a także ofensywa kijowska wojsk polsko-ukraińskich, spowod-

---

⁸⁶ M. Mądzik, *Działalność przedstawicielstwa...*, op. cit., s. 260–261; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 371.

⁸⁷ M. Mądzik, *Z historii...*, op. cit., s. 21; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 168–169.

⁸⁸ W. Materski, *Misja Tytusa Filipowicza w Tbilisi (kwiecień 1920r.)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t.1, s. 28; A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 372.

⁸⁹ AA, Série: 20N (20N), vol. 186, Russie–Caucase 04.1920–03.1921, Mission Militaire Française au Caucase télégrammes, nr 148–153, 29.04.1920 Tiflis, k. 1; T. Swietochowski, *Russian...*, op. cit., s. 180–183.

wały że Rosja Radziecka tymczasowo zrezygnowała z podboju Gruzji, podpisując z nią traktat pokojowy 7 maja 1920 roku⁹⁰.

Oddziały Armii Czerwonej kontynuowały natomiast walki przeciwko Armenii⁹¹. Pierwsza dostawa uzbrojenia od mocarstw Ententy, którą uzyskala armia ormiańska i gruzińska w lipcu 1920 roku, poprawiła położenie militarne wojsk ormiańskich⁹². Ponadto Armia Czerwona była zaangażowana w ciężkie walki z armią polską, która 13 sierpnia 1920 roku rozpoczęła kontrofensywę, dlatego rząd Rosji Radzieckiej na początku sierpnia 1920 roku zawarł zawieszenie broni z władzami Armenii⁹³.

Jednocześnie pogarszająca się sytuacja Kaukazu Południowego sprawiła, że nadal rozwijała się emigracja ludności polskiej z tego regionu prowadzona przez JUR oraz polskie konsulaty, a także przedstawiciele Misji Specjalnej RP, którzy pozostali w Tyflisie: konsula Wiktora Białobrzeskiego oraz attaché dr. Edmunda Rappaporta. Po apogeum repatriacji w 1919 roku, kiedy to za pośrednictwem placówek JUR w Rumunii i Bułgarii ewakuowano blisko 20 tys. osób z terenów Rosji Południowej i Kaukazu, emigracja w 1920 roku miała już o wiele mniej liczny charakter i obejmowała około 6 tys. osób. Zakończyła się w lipcu 1920 roku, kiedy polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych oficjalnie uznało reemigrację z Rosji Południowej

---

⁹⁰ MAE N, Rome A, vol. 627, télégramme de DeFrance à Paris, nr 806–808, 15.05.1920 Constantinople, k. 1; *Оккупация и фактическая аннексия Грузии. О политической и правовой оценке нарушения договора между Грузией и Советской Россией от 7 мая 1920 года. Документальные материалы*, Тбилиси 1990, s. 75–86; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 174–178; R.G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. III: From London to Sévres. February – August 1920*, Berkeley 1992, s. 200–207.

⁹¹ NA W, RG 59, Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Asia, 1910–1929 M722, Roll 8, dok. 890c.00/3: From Consul J.Randolph, 22.06.1920 Tiflis, k. 1–5, 7–8; MAE P, Série: Levant 1918–1940, Arménie (Arménie), vol. 11, Martel Note, 08.06.1920 Erivan, k. 9–10; AA, Série:17N, vol. 587, Dossier Caucase, de Corbel à Paris–Guerre nr 385–386, 11.08.1920 Tiflis, k. 1; P. Olszewski, *Polityka Stanów...*, op. cit., s. 222–223.

⁹² AA, 20N, vol. 186, Caucase Télégrammes de Haut Commissariat, télégramme de Martel à Paris, nr 101, 15.07.1920 Tiflis, k. 1; P. Olszewski, *Polityka Stanów...*, op. cit., s. 223.

⁹³ Idem, *Polityka państw...*, op. cit., s. 221–222.

i z Kaukazu za zakończoną. Oczywiście nadal w późniejszym okresie pojedyncze osoby wracały do Polski z Kaukazu Południowego⁹⁴.

Jednocześnie należy wskazać, że brakuje szczegółowych danych, które określałyby liczbę Polaków ewakuowanych z Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu w tym okresie. Można jedynie przyjąć, że w wyniku zorganizowanej na szeroką skalę akcji repatriacyjnej do końca lipca 1920 roku z Kaukazu do Polski wyjechało 25 897 Polaków, a tylko z samej Gruzji około 4 tys. osób⁹⁵. Według szacunków badaczy do końca 1920 roku Kaukaz opuściło około 90% ludności polskiego pochodzenia, zamieszkującej wcześniej w tym regionie⁹⁶.

Decyzje o wyjeździe Polaków z Kaukazu Południowego przyspieszyła groźba zajęcia jego jeszcze niepodległych części przez Rosję Radziecką. Położenie Zakaukazia stawało się coraz bardziej skomplikowane jesienią 1920 roku, gdy we wrześniu doszło do walk między armią Demokratycznej Republiki Armenii oraz oddziałami nacjonalistów tureckich przeciwnych przekazaniu Armenii tureckich terytoriów w Anatolii Wschodniej. Sukcesy wojsk tureckich w walkach z siłami ormiańskimi w październiku i w listopadzie 1920 roku doprowadziły do okupacji części Armenii przez siły tureckie⁹⁷. Zła sytuacja militarna Armenii ułatwiła podporządkowanie tego państwa Rosji Radzieckiej na początku grudnia 1920 roku⁹⁸.

---

⁹⁴ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 171–172, W. Matercki, *Georgia...*, op. cit., s. 170.

⁹⁵ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 169–170, 172–174.

⁹⁶ A. Furier, *Polacy...*, op. cit., s. 363.

⁹⁷ NA W, RG 59, Records of the Department of State Relating to Political Relations between Armenia and Other States, 1910–1929. T1193 (T1193), Roll 1, dok. 760j.67/4: From Gray to Secretary of State. 08.10.1920 Constantinople, k. 1; ibidem, RG 59, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Armenia, 1910–1929. T1192 (T1192), Roll 1, dok. 860j.00/17: Communique officiel du gouvernement d'Arménie, 07.11.1920, k. 1; MAE P, Arménie, vol. 12, de gen. Panousse à Ministre de la Guerre, 08.10.1920 Londres, k. 37–38; AA, 20N, vol. 1095, Dossier 1, Escadre Méditerranéenne... Situation Hebdomadaires, 06.11.1920, k. 2; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1920, vol. 3, Washington 1936, s. 788–789; P. Olszewski, *Polityka Stanów...*, op. cit., s. 243–245.

⁹⁸ NA W, RG 59, T1192, Roll 1, dok. 860j.00/19: From C. K. Moser to the Secretary of State nr 230, 14.01.1921 Tiflis, k.1; MAE P, Série: Société des Nations (SN),

Po sowietyzacji Armenii władze niepodległej Gruzji zintensyfikowały działania na rzecz uznania niepodległości republiki przez mocarstwa Ententy. Wzmocnieniu pozycji międzynarodowej Gruzji miały służyć także starania jej rządu o przyjęcie republiki do Ligi Narodów. Kandydatura republiki do tej organizacji była rozpatrywana w trakcie obrad I Zgromadzenia Ligi Narodów odbywającego się w Genewie od połowy listopada 1920 roku⁹⁹, jednak pod wpływem Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch odrzucono kandydaturę Gruzji do Ligi Narodów, podobnie jak kandydatury Armenii i Azerbejdżanu. Takie stanowisko wynikało z obaw polityków Ententy, że w przypadku przyjęcia Gruzji do Ligi Narodów organizacja ta będzie musiała zaangażować się w obronę niepodległości republiki, jeżeli zostanie ona zaatakowana przez Rosję Radziecką¹⁰⁰. Zarazem należy wspomnieć, że w trakcie obrad Zgromadzenia Ligi Narodów 16 grudnia 1920 roku, gdy rozpatrywano kwestię kandydatury Gruzji i jej zakaukaskich sąsiadów, m.in. przedstawiciel Polski w tej organizacji – Ignacy Paderewski – apelował o przyjęcie tych państw do Ligi Narodów¹⁰¹.

Działania dyplomacji gruzińskiej na rzecz uznania *de iure* republiki przez zwycięskie mocarstwa ostatecznie zakończyły się sukcesem, gdy 27 stycznia 1921 roku Rada Najwyższa Sprzymierzonych formalnie uznała to państwo. 29 stycznia 1921 roku, decyzję o uznaniu *de iure* Gruzji podjął także rząd polski¹⁰². Jednak nie przyczyniło się to

---

vol. 2075, État de situation en Arménie, 01.01.1921 Paris, k. 66–67; MAE N, Londres Ambassade 1921–1940, Série C, vol. 593, Notice sur la situation en Arménie, 19.12.1920, k. 2–3; R. G. Suny, *Looking...*, op. cit., s. 138–139, A. Б. Кадищев, op. cit., s. 416–417; P. Olszewski, *Polityka Stanów...*, op. cit., s. 246–248.

⁹⁹ MAE P, SN, Explanatory memorandum presented to the League of Nations, 18.09.1920 London, k. 56–57.

¹⁰⁰ MAE P, Y, vol. 446, Société des Nations Assemblée Plénière, Assemblée de la Société des Nations à Genève, 23.12.1920, k. 62; DBFP, vol. 8, s. 841–847, 856–857; DBFP, vol. 13, s. 198, s. 657, 3.Авалов, op. cit., s. 298–300; P. Olszewski, *Polityka Stanów...*, op. cit., s. 250–251.

¹⁰¹ A. Sabanin, *Россия и Луза ХауиӀ 1920–21–22 гг*, Москва 1924, s. 50–51; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 210.

¹⁰² MAE N, Berlin Ambassade, Série B, vol. 566, télégramme de A. Briand à Berlin, nr 131, 28.01.1921 Paris, k. 1; MAE P, Y, vol. 430, Conférence des Ambassadeurs, Décision, Résolution C. A. 104 (XIX), Reconnaissance de la Géorgie, 02.02.1921, k. 173; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 212.

do wzmocnienia pozycji międzynarodowej tego kraju, 11 lutego 1921 roku został on zaatakowany przez Armię Czerwoną. W efekcie tych walk, trwających do 18 marca 1921 roku, Gruzja została podporządkowana Rosji bolszewickiej¹⁰³.

Sowietyzacja Gruzji była cezurą końcową przedstawionej w artykule kwestii położenia ludności polskiej na Kaukazie Południowym w latach 1914–1921. Podporządkowanie całego Zakaukazia bolszewikom pogorszyło położenie ludności polskiej w tym regionie¹⁰⁴.

Podsumowując sytuację Polaków na Kaukazie Południowym w latach I wojny światowej i po jej zakończeniu należy wskazać, że ich obecność w tym regionie wynikała z wcześniejszej emigracji na Zakaukazie. Zaczęła się ona od lat 80. XIX wieku, gdy w związku z szybkim rozwojem gospodarczym, szczególnie Azerbejdżanu i Gruzji, na Kaukaz Południowy wyjeżdżały rzesze Polaków, którzy na stałe tam się osiedlali. W ten sposób zaczęły tworzyć się społeczności polskie, szczególnie w dużych miastach Zakaukazia, na czele z Tyflisem i Baku. Pomimo że Polacy byli stosunkowo nieliczni w porównaniu do innych narodów, to jednak z racji wysokiego wykształcenia i statusu społecznego, odgrywali oni znaczną rolę w życiu ekonomiczno-polityczno-społecznym wieloetnicznego Baku i Tyflisu. Jednocześnie, przede wszystkim architekci, inżynierowie, technicy, lekarze, a także nauczyciele polskiego pochodzenia, przyczynili się do rozwoju gospodarczego Kaukazu Południowego na przełomie XIX i XX wieku.

Rozwijające się polskie wspólnoty na Zakaukaziu jeszcze przed I wojną stworzyły różnorodne organizacje, początkowo o charakterze kulturalno-oświatowym, a następnie politycznym, które wywodziły się z polskich parafii rzymskokatolickich. Wybuch I wojny światowej

---

¹⁰³ AA, 20N, vol. 186, télégrammes Corbel, télégramme de Corbel à Paris – Guerre, nr 53, 01.03.1921, k. 1; ibidem, télégramme de Corbel à Paris – Guerre, nr 72, 14.03.1921, k. 1; Marine Nationale, Service Historique, Château de Vincennes, Série: 1BB³, vol. 40, Analyse des Documents État – Major de l’Armée Section d’Orient. Situation en Géorgie, 14.03.1921 Paris, k. 1; MAE P, URSS, vol. 655, dossier 15, télégramme du Ministre des Affaires Étrangères de la France au Haut Commissaire de la France à Constantinople, nr 608, 22.03.1921 Paris, k. 141; W. Materski, *Georgia...*, op. cit., s. 214–225.

¹⁰⁴ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna...*, op. cit., s. 176–178; A. Chodubski, *Specyfika...*, op. cit., s. 214–215.

zmienił charakter działalności Polonii południowokaukaskiej. Napływ polskich uchodźców z zaboru rosyjskiego sprawił, że w latach 1914–1916 polskie organizacje na Kaukazie Południowym musiały skupić się na udzieleniu im pomocy.

Rewolucja lutowa, a szczególnie rewolucja październikowa w Rosji, spowodowała, że w latach 1917–1918 polska społeczność na Zakaukaziu zaczęła prowadzić ożywioną działalność polityczną, w której, oprócz współpracy z lokalnymi ośrodkami władzy, coraz ważniejsze stawało się przekonanie o konieczności powstania niepodległej Polski. Ważnym elementem było przeświadczenie o potrzebie sformowania polskich oddziałów wojskowych na Zakaukaziu, które miały wspomóc powstanie niepodległego państwa polskiego. Zgodne to było z ogólnym stanowiskiem środowisk polskich w Rosji, planujących stworzenie formacji zbrojnych walczących o niepodległą Polskę. Efektem tego było powołanie Samodzielnej Kaukaskiej Brygady Wojsk Polskich, która jednak po krótkim okresie istnienia została rozwiązana w związku z gwałtownymi zmianami sytuacji geopolitycznej na Kaukazie Południowym.

Ostatni okres funkcjonowania społeczności polskiej na Kaukazie Południowym związany był z akcją reemigracji ludności polskiej z tego obszaru do Polski. Była ona szczególnie intensywna w latach 1919–1920, gdy po powstaniu niepodległej Polski władze polskie organizowały powrót rodaków z Zakaukazia do ojczyzny. Biorąc pod uwagę trudne warunki polityczno-ekonomiczne w latach 1919–1920/1921 zarówno na Kaukazie Południowym, jak i w Polsce, należy wskazać, że akcja repatriacji ludności polskiej z Kaukazu Południowego przebiegała stosunkowo sprawnie. W dużym stopniu wynikało to z przychylności rządów republik południowokaukaskich, która związana była z dobrymi relacjami politycznymi przedstawicieli władz polskich na Zakaukaziu, szczególnie z rządami Gruzji i Azerbejdżanu.

Próba nawiązania oficjalnych stosunków politycznych między rządem polskim i władzami Gruzji i Azerbejdżanu w 1920 roku miała także pewien pozytywny wpływ na położenie Polaków na Zakaukaziu, zwłaszcza że władze polskie były przyjaźnie nastawione wobec rządów młodych republik zakaukaskich, zdając sobie sprawę, że zarówno Polsce, jak i państwom południowokaukaskim, zagrażał ten sam przeciwnik – Rosja, najpierw „biała”, a później „czerwona”.

Przekonanie o wspólnych interesach polsko-południowokaukaskich, wynikających z położenia geopolitycznego, skłoniło władze polskie do wysłania misji specjalnej T. Filipowicza na Zakaukazie. Jednak gwałtowne zmiany sytuacji geopolitycznej w tym regionie sprawiły, że współpraca ta w okresie istnienia niepodległych republik zakaukaskich nie została zrealizowana.

Przyjazne relacje polsko-zakaukaskie w latach 1919–1920/1921 stały się podstawą do współpracy władz polskich z emigrantami południowokaukaskimi po roku 1921, w ramach tzw. „polityki prometejskiej”. Polegała ona na udzielaniu poparcia przez władze polskie liderom politycznym narodów nierosyjskich ZSRR przebywającym na emigracji, którzy opowiadali się za walką swoich rodaków przeciwko władzy radzieckiej. Część polityków polskich, na czele z J. Piłsudskim była przekonana, że w przyszłości narody nierosyjskie doprowadzą do rozbitcia Związku Radzieckiego na szereg niepodległych państw, które nawiążą przyjazne stosunki z Polską i wyeliminują groźbę rosyjskiej ekspansji w kierunku Europy Środkowej. Polska polityka prometejska była nieoficjalnym, ale ważnym elementem polityki zagranicznej II RP.

Paweł Olszewski

Bibliografia

Źródła archiwalne

National Archives, Washington DC (College Park MD)

General Records of the Department of State. Record Group 59:

Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Russia and Soviet Union, 1910–1929 M316.

Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Asia, 1910–1929 M722.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris

Série: Guerre 1914–1918, Sous-Série: Turquie.

Série: Europe 1918–1940, URSS.

Série: Levant 1918–1940, Arménie.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Nantes

Berlin Ambassade, Série B.

Londres Ambassade 1914–1920, Série: B.

Ministère de la Defense, Service Historique de l'Armée de Terre, Château de Vincennes

Série: 16N.

Marine Nationale, Service Historique, Château de Vincennes

Série: 1BB³.

Archiwum Akt Nowych

Komitet Narodowy Polski w Paryżu.

Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Nanterre, France

Achives de la République Indépendante de la Géorgie (1918–1921).

Wydawnictwa źródłowe

Documents on British Foreign Policy. 1919–1939. First Series (DBFP), vol. 3, London 1949, vol. 13, London 1963.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918 Russia, vol. 2, Washington 1932.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919 Russia, Washington 1937.

Политика Германии в Закавказье в 1918 году. Сборник документов, ред. Г. В. Пипия, Тбилиси 1971.

Wspomnienia

Аваловъ З., *Независимость Грузии въ международной политикѣ 1918–1921*, New York 1982.

Opracowania

Altstadt A. L., *The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule*, Stanford 1992.

Baranowski B., Baranowski K., *Historia Azerbejdżanu*, Wrocław 1987.

Baranowski B., Baranowski K., *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985.

Caban W., *Służba rekrutów polskich z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001.

Chodubski A., *Aktywność kulturalna Polaków w Azerbejdżanie w XIX i na początku XX wieku*, Gdańsk 1986.

Chodubski A., *Górnik. Geolog. Witold Zglenicki (1850–1905) „Polski Nobel”*, Płock 2002.

Furier A., *Polacy w Gruzji*, Warszawa 2009.

Furier A., *Z historii katolickiej parafii w Baku w drugiej połowie XIX w.*, „Studia Polonijne”, t. 29, Lublin 2008.

Hovannisian R. G., *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley and Los Angeles 1967.

Hovannisian R. G., *The Republic of Armenia, Vol. I: The First Year, 1918–1919*, Berkeley 1971.

Кадичев А. Б., *Интервенция и гражданская война в Закавказье*, Москва 1960.

Kazemzadeh F., *The Struggle for Transcaucasia (1917–1921)*, New York 1951.

Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D., *Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej*, Lublin 2007.

Materski W., *Georgia Rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Warszawa 1994.

Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2000.

Materski W., *Misja Tytusa Filipowicza w Tbilisi (kwiecień 1920 r.)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzjińsko-polskich” 1991, t. 1.

Mądzik M., *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 1987.

Mądzik M., *Oddziały Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny na Kaukazie w latach I wojny światowej*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzjińsko-polskich” 1996, t. 5.

Mądzik M., *Polskie organizacje społeczno-kulturalne, polityczne i wojskowe na Zakaukaziu na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Polacy w kulturze i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku*, pod red. M. Zakrzewskiej-Dubasowej, Lublin 1990.

Olszewski P., *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918–1921*, Piotrków Trybunalski 2001.

Olszewski P., *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918–1923*, Piotrków Trybunalski 2015.

Olszewski P., *Rok 1917 na Kaukazie Południowym – uwarunkowania międzynarodowe i sytuacja wewnętrzna*, [w:] *1917. Przełomowy rok Wielkiej Wojny?*, red. nauk. J. Snopko i G. Zackiewicz, Białystok 2019.

Piątkowski L., *Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna Polaków na Zakaukaziu w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Polacy w kulturze i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku*, pod red. M. Zakrzewskiej-Dubasowej, Lublin 1990.

Piwnicki G., *Polacy wojskowi i zesłańcy w armii carskiej na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*, Toruń 2001.

Suny R.G., *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington and Indianapolis 1994.

Świętochowski T., *Russian Azerbaijan 1905–1920. The Shaping of National Identity in Muslim Community*, Cambridge 1985.

Świętochowski T., *Azerbejdżan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*, Warszawa 1998.

Poles in the South Caucasus during World War I and afterwards (1914–1921)

Keywords

South Caucasus, South Caucasian Polish Diaspora until 1914, economic development in South Caucasus until 1914, Russian-Turkish front in 1914–1918, World War I, military conflicts in South Caucasus in 1918–1921, repatriation, Georgia, Armenia, Azerbaijan

Summary

The fundamental subject of this article is to present the situation of Polish people in South Caucasus in 1914–1921. It was closely related to the transformation of the military-political situation in South Caucasus during the World War I and afterwards, when the independent states were present there: Georgia, Armenia and Azerbaijan, which is also described in this article. In the first part the Poles' position in South Caucasus until 1914 is discussed, emphasising their importance to economic development of this region. This part also characterises religious, charitable and political organisations of South Caucasian Polish Diaspora that were established until the outbreak of World War I and played a large part in maintaining the Polish national identity. In the main part of the article the Polish organizations' activity in the South Caucasus in 1914–1918 and repatriation of Poles from this region to their Homeland after the end of war are presented. Also, an attempt to establish political relations between the government of Second Polish Republic and the authorities of Georgia and Azerbaijan in 1920 is discussed. In the conclusion it was alleged that friendly relationship between the South Caucasus authorities and the Polish government made the repatriation of Poles from those countries in 1919–1920 easier.

Polen im Südkaukasus während und nach dem Ersten Weltkrieg (1914–1921)

Schlüsselwörter

Südkaukasus, südkaukasische Auslandspolen bis 1914, wirtschaftliche Entwicklung des Südkaukasus bis 1914, russisch-türkische Front 1914–1918, Erster Weltkrieg, bewaffnete Konflikte im Südkaukasus 1918–1921, Repatriierung, Georgien, Armenien, Aserbajdschan

Zusammenfassung

Das Hauptthema des Artikels ist die Darstellung der Situation der polnischen Bevölkerung im Südkaukasus in den Jahren 1914–1921, die eng mit den Veränderungen der militärischen und politischen Situation im Südkaukasus während des Ersten Weltkriegs und nach dessen Ende verbunden war, als dort noch unabhängige Staaten existierten: Georgien, Armenien und Aserbaidschan. Der erste Teil behandelt die Lage der Polen im Südkaukasus bis 1914 und betont ihre Bedeutung für die wirtschaftliche Entwicklung der Region. Es wurden ebenfalls religiöse, karitative und politische Organisationen der transkaukasischen Auslandspolen, die bis zum Ausbruch des Ersten Weltkriegs entstanden sind und eine wichtige Rolle bei der Wahrung der nationalen polnischen Identität spielten, charakterisiert. Der Hauptteil der Arbeit stellt die Aktivitäten polnischer Organisationen im Südkaukasus in den Jahren 1914–1918 und die Repatriierung der Polen aus dieser Region in ihre Heimat nach Kriegsende dar. Ein Versuch, politische Beziehungen zwischen der Regierung der Zweiten Republik Polen und den Behörden von Georgien und Aserbaidschan im Jahr 1920 herzustellen, wird ebenfalls diskutiert. Als Konklusion wurde festgestellt, dass freundschaftliche Kontakte zwischen den Regierungen der Länder des Südkaukasus und den polnischen Behörden die Repatriierung der Polen aus diesen Ländern in den Jahren 1919–1920 erleichtert haben.

Поляки на Южном Кавказе во время и после Первой мировой войны (1914–1921 гг.)

Ключевые слова

Южный Кавказ, Южнокавказская польская диаспора до 1914 года, экономическое развитие Южного Кавказа до 1914 года, Русско-турецкий фронт в 1914–1918 годах, Первая мировая война, вооруженные конфликты на Южном Кавказе в 1918–1921 годах, репатриация, Грузия, Армения, Азербайджан

Резюме

Основной темой статьи является описание положения польского населения на Южном Кавказе в 1914–1921 годах. Оно было тесно связано с представленными в статье военно-политическими переменами на Южном Кавказе в годы Первой мировой войны и по её окончании, когда там возникли независимые государства: Грузия, Армения и Азербайджан. В первой части обсуждается положение поляков на Южном Кавказе до 1914 года, подчёркивается их вклад в экономическое развитие региона. Описываются также религиозные, благотворительные и политические организации польской диаспоры на Южном Кавказе, созданные до начала Первой мировой войны, сыгравшие важную роль в сохранении польской национальной идентичности. Основная часть

статьи посвящена деятельности польских организаций на Южном Кавказе в 1914–1918 годах и возвращению поляков из этого региона на родину после окончания войны. В статье говорится также о попытке установления политических отношений между правительством довоенной Польши и властями Грузии и Азербайджана в 1920 году. В заключительной части отмечается, что тёплые отношения между правительствами стран Южного Кавказа и Польши способствовали возвращению польского населения из этих стран в 1919–1920 годах.